UNIVERSITY OF HELSINKI

https://helda.helsinki.fi

Etiikan opetuksen poterot : Kirja-arvostelu Eenariina Hämäläinen: Sata vuotta katsomuskamppailua - yhteinen etiikan opetus suomalaisessa koulukeskustelussa

Salmenkivi, Eero

Nevala, Arto

2024

http://hdl.handle.net/10138/591078

Salmenkivi, E 2024, Etiikan opetuksen poterot : Kirja-arvostelu Eenariina Hämäläinen: Sata vuotta katsomuskamppailua - yhteinen etiikan opetus suomalaisessa koulukeskustelussa. julkaisussa A Nevala (Toimittaja), Koulu ja menneisyys : Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran vuosikirja 2024. Vuosikerta. 61, Koulu ja menneisyys, Nro 61, Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seura, Sivut 178-185. < https://journal.fi/koulujamenneisyys/article/view/154603 >

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository. https://helda.helsinki.fi
This is an electronic reprint of the original article.
This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.
Please cite the original version.

Eero Salmenkivi

Etiikan opetuksen poterot

Eenariina Hämäläinen: *Sata vuotta katsomuskamppailua – Yhteinen etiikan opetus suomalaisessa koulukeskustelussa. niin & näin* 2024. 426 s.

Eenariina Hämäläinen väitteli Tampereen yliopistossa 24.5.2024 koulutus- ja katsomuspolitiikan historian alaan kuuluvalla tutkimuksella. Hämäläisen laaja väitöskirja ei ole ainoastaan opinnäytetyö. Se on merkittävä kasvatushistoriallinen perustutkimus, jolla on suuri merkitys myös humanististen aineiden ainedidaktiikalle. Teos paikkaa merkittävää tietoaukkoa suomalaisessa katsomusopetuksen historiassa ja samalla avaa kouluun ja katsomuksiin liittyviä kamppailuja ja valtarakenteita uudesta näkökulmasta. Hämäläinen osoittaa monitieteisen kasvatuksen tutkimuksen parhaiden perinteiden mukaisesti, kuinka nykytilan polveutumisen ja rakentumisen tarkka historiallinen tutkimus avaa ainedidaktiikalle, koulutuspolitiikalle ja jopa koulun käytännön toiminnalle mahdollisuuksia ymmärtää oma asema uudestaan toisin.

Etiikan opetus on erittäin ajankohtainen kasvatustieteellinen ja -poliittinen kysymys, kun olennaisesti eettiset globaalit haasteet, kuten vastuunjako luontokadon ja ilmastonmuutoksen torjunnassa, vaativat yhteisiä ponnistuksia vastakkaisasetteluiltaan polarisoituvalla maapallolla. Erityisesti tämä koskee moninaisuuden hyväksyviä liberaaleja demokratioita. Näissä yhteiskunnissa on myös usein kyse siitä, että toiseen maailmansotaan asti eettinen ja kansalaiskasvatus on ollut tunnustuksellista kristillistä kasvatusta. Kuten Hämäläisen tutkimuksestakin käy ilmi, tämä on johtanut siihen, että eettisen kasvatuksen kehittäminen, esimerkiksi Norjassa ja Skotlannissa, on kytkeytynyt uskonnon opetuksen muutostarpeisiin. Toki

eettinen kasvatus on 2000-luvulla uudistunut myös Japanin ja Ranskan kaltaisissa maissa, joissa katsomusopetuksen tilanne on ollut toisenlainen. Joka tapauksessa kysymys siitä, voiko yleissivistävä koulu tukea jonkinlaista yhteistä arvoperustaa tai yhteisiin normeihin sitoutumista, on hyvin tärkeä. Hämäläisen tutkimus avaa tärkeitä näkökulmia tähän mutkikkaaseen tilanteeseen.

Sata vuotta katsomuskamppailua – Yhteinen etiikan opetus suomalaisessa koulukeskustelussa käsittelee katsomus- ja koulutuspoliittisia debatteja siitä, miten etiikan opetus pitäisi järjestää suomalaisessa yleissivistävässä koulussa. Aihe on erittäin ajankohtainen ja sata vuotta vanha keskustelu käy edelleen kuumana. Parhaillaan istuu Opetushallituksen pääjohtajan vetämä katsomusaineiden uudistamista koskeva kehittämisryhmä, jonka tehtävänä on vuoden 2024 loppuun mennessä esittää ehdotuksia siitä, miten katsomusaineita jatkossa Suomessa opetetaan. Hämäläisen tutkimuksen aihepiirin kuuluvia työryhmän kysymyksenasetteluja ovat, onko etiikan opetus perusopetuksessa edelleen sidoksissa katsomusaineisiin ja alkaako perusopetuksessakin vihdoin yhteinen etiikan opetus, kuten lukiossa 2016. Hämäläisen tutkimus ei ole kiinnostava ainoastaan historioitsijoille ja muille tutkijoille vaan nykytilanteen ymmärtämiseksi myös koulutuspolitiikan toimijoille sekä oppilaille, opettajille ja vanhemmille.

Hämäläinen lähestyy etiikan opetuksen kysymyksiä lähes sadan vuoden aikajänteellä neljän laajasti julkisuudessa käydyn ja suuren lähdemateriaalin jättäneen debatin kautta. 1920-, 1960- ja 2010-luvulla käydyt kolme keskustelua ovat liittyneet koko kansan oppivelvollisuuskouluun ja 1990-luvulla käyty debatti lukioon. Laajan lähdemateriaalin kokoaminen ja analyysi on ollut vaativa ponnistus, mutta kattavat alkuperäiset aikalaislähteet todentavat uskottavasti tutkimuksen uraauurtavat johtopäätökset. Laaja lähdemateriaali ja runsas alkuperäislainausten käyttö tekee teoksesta varsin pitkän. Tutkimuksellisesti ratkaisua voi perustella luotettavuuden parantamisen lisäksi sillä, että monet lainaukset tuovat uutta tietoa, jota ei ole aikaisemmassa tutkimuksessa käsitelty. Lukukokemusta ratkaisu ei kevennä, vaikka osa lainauksista on herkullisia.

Väitöskirjan lähtökohtana on nerokas oivallus tarkastella vertaillen näissä etiikanopetuskeskusteluissa tuotettuja puhetta ja argumentteja. Debatit ovat monilla tavoin häkellyttävän samanlaisia, vaikka ne ajoittuvat koulutuksellisesti ja katsomuksellisesti hyvin erilaisiin ajanjaksoihin. Hämäläinen selvittää, miksi yhteistä etiikan opetusta on Suomessa tavoiteltu, sekä syitä, joiden vuoksi se on kerta toisensa jälkeen torjuttu. Etiikanopetusdebatit 1920-, 1960-, 1990- ja 2010-luvuilla kuvaavat historiallisen tilanteen lisäksi hyvin kiinnostavasti etiikan opetukseen liittyviä mutkikkaita kysymyksiä. Ne liittyvät esimerkiksi moraalin luonnetta koskevaan metaetiikkaan, kansalais- ja katsomuskasvatuksen haasteisiin sekä koulutusta ja katsomuksia koskevaan valtapolitiikkaan.

Johdattelevan ensimmäisen luvun jälkeen luvussa 2 kuvataan tutkimuksen teoreettiset ja käsitteelliset kehykset ja luvussa 3 tutkimuksen toteutus ja metodologia. Kyseessä on historiallinen tutkimus, jossa sivutaan suurta määrä eri tieteenalojen kysymyksiä. Siten eri alojen näkökulmasta joitain teoreettisten ja menetelmällisten ratkaisuja olisi voinut perustella tarkemmin. Esimerkiksi metaeettisen tarkastelun ja etiikan opetuksen mallien yhteyden avaaminen lisää olisi saattanut selkeyttää joitain argumentteja. Hämäläinen onnistuu kuitenkin positioimaan itsensä ansiokkaasti tutkijana ja opettajana tavalla, joka mahdollistaa hänelle toimimisen koulutuspoliittisen keskustelijan roolissa tutkimuksen luotettavuutta vaarantamatta. Tutkimuksen pääkysymys on, mistä etiikanopetuskamppailuissa voi tulkita olleen kyse. Millaisia näkemyksiä moraalista ja aiemmin siveysopiksi kutsutusta etiikasta yhteisen opetuksen puolustajat ja vastustajat ovat näissä keskusteluissa edustaneet? Keitä he ovat olleet ja millaisia intressejä, tietoa ja valtaa he ovat edustaneet.

Teoksen luvussa 4 esitellään historiallisesti taustoittaen ja tarkasti lähdeaineistoa analysoiden neljä eri ehdotusta kaikille yhteiseksi etiikan opetukseksi 1920-luvulta 2010-luvulle. Kunakin neljänä ajankohtana etiikan opetuksesta on muodostanut julkinen, poliittinen ja katsomuksellinen debatti. Hämäläinen on onnistunut löytämään erittäin laajan ja hyvin kattavan alkuperäislähteisiin perustuvan aineiston kaikista etiikan opetuskeskustelun ajankohdista. Neljännen luvun ensimmäinen alaluku käsittelee

Mikael Soinisen tunnettua ehdotusta, jonka mukaan siveysopista tulisi uusi yhteinen oppiaine itsenäisen Suomen kansakouluun. Ehdotus liittyi prosessiin, jossa Suomeen luotiin niin uskonnonvapautta kuin oppivelvollisuuskoulua koskeva lainsäädäntö. Ajatuksena oli saada nuoren, verisen sisällissodan repimän maan koululaitos tukemaan ja turvaamaan valtakunnan rauhanomaista yhteiselämää. Siveysopilla Soininen ja muut itsenäisen etiikan tukijat pyrkivät istuttamaan nuoriin suomalaisiin vastuullisen ja velvollisuudentuntoisen siveellisen kansalaiskunnon, joka takaisi demokraattisen oikeusvaltion toiminnan ja estäisi sisällissodan kaltaisen katastrofin toistumisen.

Demokraattisen yhteiselämän turvaaminen moninaistuvassa maassa oli yhteisen etiikan tavoite myös myöhempien uudistusehdotusten aikaan. Peruskoulu-uudistuksen yhteydessä 1960-luvulla argumentit muuttuvat 2020-luvun katsomusainekeskusteluja tuntevalle hätkähdyttävän tutuiksi. Etiikan opetuksen tavoitteeksi asetetaan itsenäisen moraalisen ajattelun tukeminen ja opetuksen pääsisältöalueena on YK:n ihmisoikeusetiikka. Lukion tuntijakouudistuksessa 1990-luvulla ja peruskoulun tuntijakouudistuksessa 2010-luvulla suomalaisen yhteiskunnan moninaisuus eri muodoissaan, erityisesti monikatsomuksisuus ja yksilöllisyys sekä niiden vaatimat dialogitaidot korostuvat lisää. Terminologiassa on joitain uusia piirteitä, mutta yhteisen, eri katsomustaustoista tuleville sopivan suomalaisen yhteiskunnan eettisen perustan ottaminen osaksi opetusta on perusajatukseltaan sama kuin jo 1920-luvulla ja oppiaineen ääriviivat hyvin lähellä sitä, mitä ne olivat 1960-luvulla. Valitettavasti myöhemmät keskustelijat kuitenkin vaikuttavat tuntevan huonosti 1960-luvulla esitettyjä argumentteja. Viimeksi mainitun ongelman korjaamiseksi 2020-luvulla Hämäläisen teos on korvaamaton.

Väitöstutkimus sisältää runsaasti uusia, kiinnostavia tuloksia, jotka ovat hyvin ajankohtaisia esimerkiksi katsomusaineiden kehittämisestä käytyihin keskusteluihin liittyen. On yllättävää, kuinka paljon viime vuosisadankin keskusteluissa on sellaista aineistoa, joka on tämän päivän koulun kehittämisen kannalta erittäin merkittävää. Yhteisen etiikan puolustajien näkemys opetettavasta etiikasta on esimerkiksi johdonmukaisesti ja yllät-

tävän pitkään – eli 1960-luvulta lähtien –korostanut oppilaiden eettisiä ajatteluntaitoja ja omaa pohdintaa sekä ihmisoikeusetiikkaa.

Hämäläisen tarkastelemat yhteiseen etiikan opetukseen tähtäävät aloitteet ovat aina kaatuneet. Tässä suhteessahan tilanne on tosin lukiossa muuttunut valtioneuvoston tuntijakopäätöksessä vuonna 2014, kun lukiossa etiikan opetuksesta tuli yhteistä osana filosofian oppiainetta. Kukin etiikan opetusta koskeva aloite on siten ollut muutos vallitsevaan tilanteeseen, ja etiikan opetusaloitteen yhteydessä on ollut luontevaa kuvata aloitteen perustelut, historiallinen tilanne ja käyty debatti. Tutkimuksen yhtenä päätuloksena voi pitää sitä, että yhteistä etiikkaoppiainetta on jo lähes sata vuotta puolustettu pitkälle samankaltaisin argumentein. Niiden tavoitteena on ollut tukea yleissivistävällä kasvatuksella yhteiseloa moninaisessa, vapaassa ja demokraattisessa Suomessa. Tämän takia etiikan opetusta tukevien argumenttien käsittely ei ole vaatinut erillistä lukua, vaikka näihin argumentteihin palataan myöhemmissä kokoavissa luvuissa.

Toinen tutkimuksen merkittävä tulos on, että uskonnosta erillistä etiikan opetusta vastustavat argumentit ovat sen sijaan vaihdelleet sekä kunakin ajankohtana että niiden välillä selvästi enemmän kuin etiikan opetusta puoltavat argumentit. Yhteistä etiikkaa vastustavissa argumenteissa on ollut pyrkimys tuottaa uskontoon sidottu etiikan opetus luonnollisena ja itsestäänselvänä. Koulutus- ja katsomuspoliittisen tilanteen muuttuessa nämä argumentit ovat muuttuneet, vaikka tavoite on ollut sama. Vaihtelusta huolimatta argumentit ovat kussakin debatissa toimineet tehokkaasti: yhteinen etiikkaoppiaine ei Hämäläisen tarkastelemana ajanjaksona ole toteutunut.

Luvussa 5 Hämäläinen tarkastelee yhteistä etiikkaa vastustavia argumentteja. Hän jakaa ne koulua, yksilöä ja yhteiskuntaa koskeviin pääluokkiin, joiden sisällä eri debateissa on esiintynyt erilaisia argumentteja. Yhteistä etiikan opetusta vastustavien argumenttien ytimessä on ollut kamppailu uskonnon opetuksen puolesta. Asetelma uskonto vastaan erillinen etiikka on tehnyt näistä debateista Hämäläisen teoksen nimessäkin näkyvän satavuotisen katsomuskamppailun. Kautta linjan yhteistä etiikkaa on

vastustettu uskontoon kohdistuvana uhkana. Näin siitä huolimatta, että yhteistä etiikkaa ei missään näistä debateista ole esitetty uskonnon opetuksen korvaajaksi tai vaihtoehdoksi. Toki viimeistään 1990-luvulta lähtien koulupoliittinen tilanne on ollut sellainen, että hyvin todennäköisesti yhteinen etiikka ja katsomusaineet, uskonto ja elämänkatsomustieto, kilpailevat pitkälle samoista tunneista. Kamppailun kontekstin onkin luonut kristilliskansallisen yhtenäiskulttuurin murtuminen ja sekularisaatio, joka koulussa on merkinnyt merkittävää katsomusaineiden tuntimäärien laskua 1900-luvun aikana.

Yhteistä etiikkaa vastustavien kouluun liittyvien argumenttien ensimmäiseksi ryhmäksi Hämäläinen nimeääkin uhkapuheen. Kaikissa debateissa yhteisen etiikan on nähty uhkaavan uskonnonopetusta. Konkreettisesti on voitu argumentoida tuntimäärästä, mutta myös erilaisista mahdollisista etiikan puolustajien piilevistä, uskonnon opetuksen vastaisista tavoitteista. Tämä uhkapuhe on myös antanut debatoijille tuntuman kuulumisesta koko Suomen itsenäisyyden ajan kestäneeseen kamppailuun sementoituneissa poteroissa. Etiikan opetusta osana uskonnon opetusta on suomalaisessa tutkimuksessa käsitelty aiemminkin, mutta Hämäläisen teos on ensimmäinen, joka avaa asetelmaa uudesta näkökulmasta, koska asioita ei tarkastella uskonnon opetuksen näkökulmasta.

Toinen kouluun liittyvä etiikan opetusta vastustavien argumenttien joukko on pedagoginen. Argumenttien tavoite on leimata uskonnosta riippumaton etiikan opetus mahdottomaksi, tarpeettomaksi tai ainakin kalpeaksi ja kuivaksi. Monet näistä argumenteista, jotka olivat saman debatin sisälläkin usein sisäisesti ristiriitaisia, Hämäläinen tulkitsee selkeästi valtapolitiikkana, jossa retoriikan tarkoituksena on tuottaa vallitsevan uskontoon sidotun etiikan opetuksen luonnollisuus ja ylivertaisuus. Sama koskee toista yhteistä etiikkaa vastustavien argumenttien pääryhmää, jota Hämäläinen kutsuu yksilöpuheeksi. Yksilöön kohdistuvissa argumenteissa korostettiin 1900-luvulla etiikan opetuksen olennaista tunnustuksellista kytkeytymistä oppilaan, opiskelijan tai kotien katsomusperinteeseen. Kun uskonnon opetuksessa luovuttiin tunnustuksellisuudesta vuonna 2003, tämä perustelu muutti hieman muotoaan. Kotien kasvatusoikeutta käsittelevänä argument-

tina vastaavan kaltainen perustelu on kuitenkin säilynyt ennallaan. Suomen ratifioiman Lapsen oikeuksien sopimuksen näkökulmasta kotien oikeuksien korostaminen erityisesti lukiolaisten tapauksessa tosin on ongelmallista. Ajatus, että yhteinen etiikka loukkaa katsomusvapautta ja vain katsomuspohjainen etiikan opetus on mahdollista, edellyttää myös ajatuksen, että yhteiskunnassa ei ole muuta yhteistä arvopohjaa kuin uskontojen tarjoama. Kuten Hämäläinen toteaa, jos tämä pitäisi paikkansa, se asettaisi perusopetuksen ja lukion opetussuunnitelman perusteissa ja muissa normiasiakirjoissa mainitun yhteisen yleissivistävän opetuksen arvoperustan kyseenalaiseksi.

Kolmannen yhteistä etiikka vastustavien argumenttien pääryhmän Hämäläinen luokittelee yhteiskunnalliseksi puheeksi. Sen olennainen lähtökohta on, että suomalainen yhteiskunta perustuu luterilaiseen kristinuskoon ja etiikan opettaminen muulta perustalta ei ole suomalainen ratkaisu. 2010-luvulla tämänkaltainen retoriikka oli muuttunut vähemmän uskottavaksi. Se on korvautunut argumentilla, että tunnustuskuntakohtainen omasta uskonnosta lähtevä opetus on yhteistä etiikkaa parempi tapa antaa valmiuksia dialogiin ja torjua radikalisoitumista. 2010-luvulla tämä argumentti koski myös Suomessa vähemmistönä olevia uskontokuntia. Vaikka yhteiskunnallista argumenttia ei enää kytketty yhteiseen luterilaisuuteen, säilyi perusajatus, että yhteiskunta ylläpitää moraalista perustaansa nimenomaan uskonnon avulla. Kansalais- tai ihmisoikeuskasvatukseen liittyvän yhteisen etiikan ei ajateltu pystyvän samaan, vaikka uskonnonkin opetussuunnitelmissa tällaisella yhteisellä etiikalla jo tuolloin oli merkittävä rooli, joka on esimerkiksi vuoden 2014 perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa edelleen kasvanut.

Hyvin tärkeä tulos Hämäläisen tutkimuksessa on, että varsin vaativaa kysymystä eettisen kasvatuksen pedagogiikasta ei ole juuri päästy Suomessa käymään. Uskonnon opetuksen asemaa koskevaksi katsomuskamppailuksi koettu ja poteroihin sementoitunut debatti erilaisine argumentteineen on korvannut varsinaisen etiikan opetuksesta käytävän teoreettisen, pedagogisen ja opetussuunnitelmallisen keskustelun. Toivottavasti Hämäläisen ansiokas tapa tuoda etiikanopetuskeskustelujen historiallinen polveutuminen näkyviin avaa tämän kipeästi kaivatun mahdollisuuden.

Hämäläisen teos on sujuvasti kirjoitettua etiikan opetuksen historiaa koskevaa perustutkimusta, joka paikkaa merkittävää tietoaukkoa suomalaisessa katsomusopetuksen historiassa. Se avaa kouluun ja katsomuksiin liittyviä kamppailuja ja valtarakenteita uudesta näkökulmasta. Vastaavaa tutkimusta ei ole aiheesta aikaisemmin tehty ja tutkimus tuottaa aihepiiristään uraauurtavasti runsaasti uutta tietoa, jolla on suuri ajankohtainen merkitys. Perehtyminen teokseen on antoisaa kouluhistoriasta kiinnostuneille ja välttämätöntä etiikan opetusta ja jopa yleisemmin katsomusopetuksen tulevaa suuntaa pohtiville.